Бүгү турттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 235 (12025) | 1982 чылдың октябрь 9, суббота | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 көп.

АКЫ-ДУҢМА УЛУСТУҢ БАЙЫРЛАЛЫ

Ажылчыннарның болгаш тараачыннарның немец черде төөгүде эң баштайгы социалистиг күрүнезиниң тургустунганы социалистиг дем каттыжылгазының доғунналарынга чугула үе-чада болган. Герман Демократтыг Республиканың 33 чыл бурунгаар тургустунганы Европаның төөгүзүнге база эргилделиг үе-чада болган. Европаның төвүнде социалистиг күрүне—ГДР делегейниң ол районунга тайбыңны болгаш айыл чок чорукту камгалаарынга чавырлыышкынны ханылдырынга чугула рольду ойнап турар. Герман Демократтыг Республиканың тургустукганындан бээр 33 чыл оюнга тураскаатказ Москваның ажылчы чоннар төлөлекчилериниң байырлыг хуралынга бо дутайында онзалап демдеглээн.

ГДР-ниң ажылчы чоннары Германияның Социалистиг чаңгыс аай партиязының удуртулгазы-биле хөгжүдениң деп-шилгелиг болгаш тайбың оруунче кирбишаан, чуртунуң экономика, эртем, техника, культура талазы-биле хөгжүдезинге улуг чедиишкиннерлиг болган. Европага болгаш бүгү делегейге тайбыңны болгаш улустарның айыл чок чоруун камгалаарынга, чавырлыышкын херээн ханылдырынга Герман Демократтыг Республика улуг салыышкынын киирип турар.

СЭКП-ниң болгаш ГСЧП-ниң, ийи чурттарның улустарының аразынга акы-дуңма эвилелдиң болгаш бузулбас найыралдың улам-на бижыгын турарын Герман Демократтыг Республиканың ССРЭ-де элчини Э. Винкельман байырлыг хуралга онзалап демдеглээн. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежневтиң болгаш ГСЧП ТК-ның Чиңгине секретары, ГДР-ниң Күрүне чөвүлелиниң Даргазы Э. Хонеккериниң Крымга бо чайын ужуражышкынында акы-дуңма ийи партияларның болгаш чурттарның аразынга бүгү талалыг харылзаалларны улам-на калбартырынга улуг ужур-дузалыг болган деп элчин чугаалаан.

КОМСОМОЛГА ПАРТИЙЖИ УДУРТУЛГА

«Комсомол—бистиң салгалывыс, ол партияның дузалакчызы... Политика талазы-биле идепкейлиг, бодунуң херээн билир, күш-ажылга ынак болгаш ажылдап билир, бодунуң Төрээн чуртун камгалаарынга кеззеде белен нижилерниң салгалын дадыктырып нижизиделинге улуг идиг берип, дуза чедирери—комсомол ажылынга эң чугула, эң кол үүл болур»—деп, СЭКП-ниң XXVI съездизинге СЭКП ТК-ның Отчёт илеткелинге онзалап демдеглээн. Партияның кандыг-даа даалгаларын комсомол эрес-соруктуг, маадырлыг күш-ажылы-биле күүседип турар. Күрүнени эргелеп башкарарынга, ниитилелдиң бүгү амыдыралынче ооң киржилгези улам күштелген.

Комсомол организацияларының мурнунга салдынган харыысалгалыг, улуг соруулгаларны олар партия организацияларының хүн бүрү удуртулгазы-биле, оларның дузазы-биле боттандырып турар. Бүгү чуртта ышкаш, бистиң республиканың партия организациялары комсомолга партийжи удуртулганы күштелдирер, оларның дайынчы арга-шинээзин бедидер, ажылының стилин болгаш методун сайзырадгайжыдар талазы-биле айтырыгларже доктаамал кичээнгейни салып келген болгаш салып-даа турар. Комсомолга партийжи удуртулганы улам ыңай экижиделиниң дугайында айтырыгны СЭКП обкомунуң пленумунга ийи чыл мурнунда чугаалашкан. Ол пленумнуң шиитпирлери канчаар күүсеттинип турарының талазы-биле айтырыгларны сөөлгү ийи чылда СЭКП Өвүр, Бай-Тайга, Каа-Хем, Кызыл райкомнарының пленумнарынга чугаалашкаш, аңаа хүлээп алган доктаалдарның күүсеедезим партия организациялары чер-черде организастап турар.

Ооң-биле кады улуг-улуг бүдүүлгелерде база совхозтарда парткомнар база бүдүүлгелерде, тудугларда, транспортта болгаш улус ажыл-агыйының өске-даа адырларының коллективтеринде, албан организация, өөредилге черлеринде партия эге организациялары комсомол ажылының дугайында айтырыгларны доктаамал чугаалажып, оларның ажылынга тодаргай угланыышкынны берип турар. Сөөлгү чылдарда нииитизи-биле алырга партия хуралдарынга чугаалашкан беш айтырыгның бирээзи-ле комсомол организацияларының ажылының дугайында боол турар.

Парторганизациялар идепкейлиг, аныяк өскеннер-биле ажылдап билир коммунистерни комсомол ажылынга быжыглаарының хемчеглерин ап турар. Ылаңгыя Бай-Тайга, Өвүр, Мөңгүн-Тайга районнарның парторганизациялары бо айтырыгже улуг кичээнгей салып келген. Нииитизи-биле республикада комсомол организацияларында соңгуттурган 995 хире коммунистерниң хөй нуруузу ол чугула партийжи даалганы бедик харыысалга-биле күүседип турар.

Ындыг болза-даа, чамдык партия организацияларының комсомолга удуртулгазының көшкаандан, аныяктар ортузунга күш-ажылчы-даа, мөзүг-шынар-даа, идей-политиктиг база интернационалчы нижизидилгениң чогуур негелдеге чедир тургустунмазындан Кызыл, Ак-Довурак хоорайларда, Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем, Тес-Хем болгаш өске-даа районнарда чамдык аныяк нижилерниң нииитиге ажыктыг ажыл кылбас, арагалаар база хулиганнаар, кем-херек үүлгедир чоруктары ам-даа хөй болуп артпышаан. Бо черлерде партия комитеттери боттарының бюроларында, а партия эге организациялары хуралдарга комсомол ажылының дугайында айтырыгларны чугаалажып, хөй санныг хемчеглерни база доктаалдарны хүлээп ап турза-даа, оларның күүселдезин көшкан организастаазындан дээштии чавыс боол келген.

Кызыл хоорайның дааранылга фабриказы, «Кызыл тудуг» эргелели ышкаш хөй аныяктарлыг коллективтерде сөөлгү үеде комсомол организациялары сандараан болгаш оларның бары, чогу-даа билдинмес. Бо коллективтерде партия организациялары оларга удуртулганы күштелдирер, комсомол ажылын экижидер талазы-биле тодаргай ажыл чорутпайн келгеннер. Оон аңгыда найысылалдың педагогика институдунда, техникумнарда база профтехучилищелерде комсомол организацияларының өөредилге, нижизидилгелиг ажылын күштелдиреринче ында партия организацияларының кичээнгейи база-ла чогуур негелдеге четпес.

Комсомол организацияларынга партийжи өзекти быжыглаар, дагдыныкчыларның ажылын күштелдирер талазы-биле айтырыгларже чамдык партия организациялары көшкан кичээнгей салып турар. Ылаңгыя Тес-Хем, Каа-Хем, Кызыл районнарда база Кызыл хоорайда комсомолдуң соңгулдалыг органнарында коммунистерниң саны кончуг эвээш. Ол болза бо чугула айтырыгже СЭКП Кызыл хооркомунуң база үстүнде адаттынган райкомнарның көшкан сагыш салып келгенин бадыткап турар-дыр.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежнев ВЛКСМ-ниң XIX съездизинге чугаазынга комсомолдуң болгаш совет аныяктарның мурнунга база катап дайынчы соруулганы салган. Улус ажыл-агыйының болгаш бистиң нииитилел амыдыралывыстың бүгү талаларының хөгжүлдезинге комсомолдуң бөгүнгү салыышкыны оон-даа улуг болган турар ужурлуг дээрзин Леонид Ильич айыткаш, ол мынча дээн: «Чалыы назын дээрге амыдыралдың хаяазы-дыр». Ол дээрге нижиниң нижи болуп, хамааты болуп хевирлеттинип нижизиттинериниң үези-дир. Ынчангаш аныяктар доктаамал өөренир ужурлуг. Ак сеткилдиг ажылдаарынга, бүгү-ле назын чүүлдерлиг амыдыралды совет патриотизмниң болгаш коммунистиг бүзүредилгениң туружу-биле үнелеп көөрүнче өөренир. Бистиң нииитилеливистиң норма-чижектерин хензиг-даа бол хажыды базарынга эптеш чок болурунга өөренир херек...»

Комсомолчулар болгаш аныяк өскеннер эки мөзүг-шынарларны ылаптыг өөренип, шиңгиздип алырынга хамыктың мурнунда партия организациялары, коммунистер дузалаар апаар. Ынчангаш комсомолга партийжи удуртулганы улам күштелдирерин, оларның ажылының стилин болгаш арга-методун сайзырадгайжыдарын СЭКП-ниң XXVI съездизиниң база СЭКП ТК-ның ооң дараазында Пленумнарының шиитпирлеринге база Л. И. Брежневтиң айтыышкыннарынга дүүштүр тургузар дээш чер-черде партия комитеттери болгаш эге организациялар доктаамал сагыш салыр хүлээлгелиглер.

Комсомол организацияларынга удуртулганы парторганизациялар колдуунда-ла оларда ажылдап турар коммунистерни дамчыштыр боттандырар. Ынчангаш партия организацияларының комсомол организацияларынга ажылдаары-биле аныяк коммунистерге партийжи даалгаларны бээр, даандырган ажыл-херек дээш олардан негелдени болгаш харыысалганы бедидер талазы-биле хемчеглерни алыр херек.

ССРЭ-ниң 60

ПЛАННЫГ ОНААЛДАЛАРНЫ ЧЕДИИШКИННИГ КҮҮСЕДИИЛ

ШЕВЕРЛЕР ХӨЙ

Алдарлыг юбилей — ССРЭ-ниң 60 чылынга күш-ажылчы белектерлиг ужуражыр дээш найысылалдың даараныла комбинадының коллективинде социалистиг чарыш улам калбаран. 9 айларның түңнели-биле бо бүдүрүлгеде 62 дааранықчы, быжыкчы, хөй базыкчылары юбилейлиг чылдың планын дооскаш, келир чылдың үүүнде киргеннер.

Фабриканың кол корпузунуң ийнги каъды. Ында ийи талазындан улуг-улуг соңгаларлыг делгем дааранып цехте барык-ла шуптузу аныяк кыстар олуругулапкан, кижи бүрүзү чай чок, бодунуң ажылын кылып дааранган. Хөй электрилиг машиналарның даажындан чугаа безин эки дыңналбас.

Бо чылын ай санында эки ажылдаан бригадаларның бирээзи—чиик идик-хеп даараар № 5 бригаданың удуртукчузу Тамара Хертекке ужуражып, ажыл-херээн сонуургадым.

—Бистиң бригаданың кежигүннери барык шупту комсомолчулар. Ынчангаш комсомолдуу-аныяктарның бригадазы кылдыр адаан. Он бирги беш чылдың ийнги чылының эрткен үш кварталында бригадавыс чарышка мурнуку одургуну золээш фабрикада бригадалар аразында шилчиир. Кызыл тукту чаалап алган, ам тугувусту алыспас дээш чыл төнчүзүнге чедир улам эки ажылдаар соруулгалыг бис—деп, бригадир Т. Хертек чугаалады.

Шынап-ла, цехте кайы-даа бригадалар боттарының планныг онаалдазын ажыр күүседиринче база продукцияның шынарынче кичээнгейни салып тураалар. Цехте сентябрь айда үндүрген продукцияның шуптузу бирги сорттуг болган. Бо дугайында мында техниктиг контролёрлар (чуруктa) О. И. Будаева болгаш Т. Б. Оланмай олар тайылбырладылар.

Бүдүрүлгеде бо хүнде дыка хөй дааранықчыларның, хеп быжыкчыларының күш-ажылчы календарында 1983 чыл үнүп келген, үени мурнааннар хөй. Чижээ, хеп быжыкчызы — Бичии Иргитовна Монгуш (адаанда чуруктa) ам келир чылдың июль айның үлүүнде ажылдап, түстүс ажылчыннар аразында чарышты баштап турар. Аныяк дааранықчы, комсомолчу Рита Хертек (чуруктa) октябрь 1-де-ле чылдың хуудa планын дооскаш база келир чылче кирипкен. Дөрт чыл ажылдаан үеэинде ол ам ийнги разрядтың дааранықчызы болуп, профессионал мергежилин бедиткен.

Фабриканың коллективи үшкү кварталда 1 миллион 50 мун рубльге продукция үндүрер планын 100 хуу, ону сайгарарын 100,1 хуу күүсеткеш, чылдың онаалдазын хуусаадан эрте күүседир дээш улам бүдүрүгү ажылдап турарлар.

В. КАРА-САЛ.
Авторнуң фотолары.

НОГАА, КАРТОФЕЛЬ АРБЫН

Чаа Шагаан-Арыгның аъш-чем магазининде чаа дүжүттүң ногааларын, картофелин калбаа-биле садыш турар. Бар ногааларга немей үш тонна капуста, 5 тонна арбуз, 7 тонна картофель бо хүнперде кирген. Морковь, свёкла, согуна аймаа база арбын. Ногаа, картофельди садары уламчылавышаан.

Бистиң корр.

Улуг-Хем район.

ШЕФЧИЛЕРНИҢ ДУЗАЗЫ

Чадаана хоорайның албан организациялары, бүдүүлгелери районнуң ажыл-агыйларынга мал чемин белеткээр хүлээлгелерин эки күүсеткен. Шефчилер нииитиниң малынга 700 ажыг тонна сигенни белеткээш, планныг онаалдазын 103 хуу чедирген.

Коллективтерниң хөй кезии кордүнген планындан ажыр үжеп тонна эки шынарлыг мал чемин белеткээн. Ол—кедээниң шефчилериниге улуг дузаза.

Хоорайның чурттакчылары бо хүнперде ажыл-агыйларда картофель ажаан алышкынында дузалажып турар.

В. КУУЛАР.
Чөөн-Хемчик район.

ҮЕНИ МУРНААН

В. И. Ленин аттыг «Тыза даг-дугу» комбинаттың транспорт цехинде үени мурнавышаан, будурүлгечи бедик коргузуглерлиг ажылдап турарлар эвээш эвес. Оларның бирээзинге чолаачы В. Штыгашев хамаажыр. Мурнакчы чолаачы кызымак ажыды-биле он бирги бөш чылдың ийнги чылының планныг онаалдазын хуусаазындан эрте күүсеткен. Оон күш-ажылчы календарында —1983 чылдың март.

Будурүлгениң мурнакчыларының бирээзи чолаачы М. Монгуш база үени мурнап турар. Ол бо хүнперде 1982 чылдың новбрьның үлүүнде ажылдап турар.

Бистиң корр.

Барыын-Хемчик район.

КЫШКА БЕЛЕТКЕЛДИ ЧУГААЛАШКАН

Барыын-Хемчик район Совединиң күүскомунуң хуралынга кыштаглаашкынга белеткел дугайында айтырыгны чугаалашкан.

Ол дугайында илеткелчи райкүүскомунуң кедээ ажылагый эргелелиниң кол зоотехниги Ю. Е. Каблуков кылгаш, ажыл-агыйларда ол талазы-биле байлалды аналитеп көргүскен. «Барлык» совхозта белеткелди багай эвес чоруткан, а «Дөн-Терезин», «Шекпээр» совхозтарда кыштаглар-ны. фермаларны кышка белеткевээн, сентелге ажылдарын кошкак темп-биле чорудуп турар деп, илеткелчи демдеглээн.

«Барлык» совхозтуң кол зоотехниги Э. М. Куулар, Сельхозтехкүркомунуң районда каттыжышкынының начальниги Г. А. Филкин болгаш оон-даа ескилер хуралга санал бергенер.

Совхозтарда кышка белеткел ажылдарын чорударынга дузалажыры-биле совхоз бүрүзүнге албан организация, будурүлге черлерин быжыглаан.

А. БЕГЗИН-ООЛ.

ДАШТЫКЫДА

⊙ ВАРШАВА. (СЭТА). Профсоюзилерниң дугайында хоойлу төлевилелин Польшаның Каттышкан ажылчын партиязының ТК-зының Политбюрозунуң хуралынга чугаалажып көрген. Ол хоойлу төлевилелин ПУР-нуң сеймининг сессиязынга чугаалажып көрүү-биле киирип турар.

ПКАП-тың IX онза съездизиниң шиитпирлериниң күүселдезинин канчаар чорун турарын, ПКАП ТК-ның 10-гу пленумунга белеткелдиң дугайында айтырыгны ПКАП ТК-ның Политбюрозу база чугаалажып көрген. Чурттуң шиитпирлээринге партия организацияларының болгаш чер-черде организацияларының ролюн улам-на бедидер соруулгаларын пленумга чугаалажып көөр.

⊙ КАМПАЛА. (СЭТА). Колониалдыг дарлалдан Угандың хосталганының болгаш чурттуң хамаарышпас чорууп чарлааныңың 20 чылын Африканың ол аныяк күрүнезиниң чопу бөгүн демдеглеп турар. Чөөн Африкага хамаарышпас күрүнеиниң тургустунганын 1962 чылдың октябрь 9-та чарлаан.

Барыын талакы империалистиг күрүнелерге. хамыктың мурнунда АКШ ка ажыктыг кылдыр иштики болгаш даштыкы политиканы чорудуп келген дээрбечи И. Аминиң эрге-чагыргазын чурттуң деншилгелиг күштери 1979 чылдың апрельде дүжүрген. Угандавың Мэ Оботе баштаан улусчу конгресс партиязы эрге чагыргага кирген турган.

Иштики политика талазыбиле Угандың чаза чурттуң хамаарышпас экономиказын хөгжүдериниче угланыышкынны боттандырып турар. Бо талазы-биле алзоп улуг чедиишкиннер чурттуң экономиказында бар. Чижээ, Уганданың даштыкы чурттарга садыглаар чугула культуразы — кофе дүжүдүүн чылдазы мурнуку чылдаазынга деңнээрге 1981—1982 сан-хөө чылында 45 хуу көвүдээн. Хевең будурери 15 хуу эскен. Даштыкы политика талазыбиле чурттуң чазаа делегейниң бүгү күрүнелери-биле тайбың кожа-хелбээ догуннаарының угланыышкынын боттандырып турар. ССРЭ-ниң болгаш Угандың аразында харылзаалар чыл келген турдум-на улам калбарып турар.

⊙ ПЕКИН. (СЭТА). Дескен палестиннерни Бейрутка массалыы-биле кырып өлүргенинге болгаш Бегинниң политиказынга удурланыышкын шимчээшкининиң Израильде сөөлгү үеде калбарганын Синьхуа агентство дыцпатказан. «Бегинниң чазаанын араатанзыг кем-бурууллуг үүлгедиглери дээш харыысалга Американың Каттышкан Штаттарынга бүрүн онаажып турар. Израильдиң эжелекчи агрессиязын чогум-на Вашингтон көөскүткен болгаш детккн турар. Тайбың палестиннерни кырып өлүрериче чогум-на Вашингтон бодунуң израиль чалчаларын ыдалаан» деп, агентствонуң тайылбырында айыткан.

⊙ МАДРИД. (СЭТА). Барыын үзелдиг сүлчээнниң илерээни-биле болгаш үстүкү дүжаалдыг үш офицерлерни тудуп хоругдааны-биле холбаштыр парламент депутаттарының конгрезиниң доктаамал комиссиязын чыылдырарын Испаниянның чазаа кегээн. Испанияның камгалал министри Альберто Олиарт комиссия кежигүннериниң мурнунга чүве чугаалаар болап турар.

⊙ ПАРИЖ. (СЭТА). Франциянның Министрлер Чөвүлели демократтыг ийи хоойлу төлевилелдерин чүүлдүг деп санап көрген. Административтиг эргелел системазын чаартыр дугайында болгаш эргечагырга органнарының соңгулдаларын Парижке, Марсельге, Лионга организастаар дугайында хоойлу төлевилелдери чурттуң Министрлер Чөвүлелиниге чугаалашкан.

⊙ РИМ. (СЭТА). ССРЭ-ниң болгаш Италияның аразынга садыг харылзааларын улам-на калбартырының айтырыгларын Итали-совет садыг палатазының административтиг чөвүлелиниң хуралынга чугаалажып көрген. Ийи чурттарның аразынга садыглажылгаларның хемчээли чүгле эрткен чылын безин 3,5 миллиард хемчээлдиг болганын хуралга демдеглээн.

Туранский зональный научно-исследовательский институт

⊙ МОСКВА. Найысылалдың үшку автокомбинадының хөй чолаачыларының рейс путёвкаларында мынчаар бижээн: «Коммунистиг субботникти үлүүнге киириштир». Күш-ажылдың ол улуг байырлалынга алдар кылдыр будурүлге черинің транспортчулары боттарынга бедиткен хүлээлгелерни алган болгаш амгы үеде сорук киришкинниг ажылдап, кывар, чаар материалдарны камнап, бедик түңнелдерни чедип ап турар.

Камнап алдынган бензин-биле коммунистиг субботник хүнүнде — декабрь 18-те ажылдаарын олар шиитпирлээн. Автомашиналарның техниктиг ажаалдазынче онза кичээнгейни чолаачылар угландырып, кышкы үеде улам бедик будурукчулуг ажылдаар соруулганы боттарының мурнунга салган.

⊙ ВОРОНЕЖ. Коммунистиг субботниктиң фондузунга баштайгы салыышкыннарны Георгиу-Деж станцияның локомотив машинистери киргеп. Чедиги колоннаның партия эге организациязының секретары В. Володин болгаш ВЛКСМ-ниң XIX съездизиниң делегады Е. Балыкин баштаан локомотив бригадалары боттарының баштайгы улуг салыышкынын киирген. Москвачыларның эгелээшкинин чурттуң Мурнуу-үеэн демир-оруунуң бүгү коллективтери деткээн. Демир-орукчуларның хөй бригадалары кампалганың агар-саннарын ажылдып алган.

⊙ ПЯРНУ. Эстонияның көдээ тудугчулары коммунистиг субботникке хынамчалыг белеткенип турар. «ССРЭ-ниң алдарлыг 60 чылынга күш-ажылчы чаа-чаа чедиишкиннер-биле ужуражыылы!» деп лозунгун алаа-биле шимчээшкин республиканың колхозтарында болгаш совхозтарында тудугчулар ортузунда улам калбарган.

«Колхозтар аразының тудуу» каттыжышкынның Пярнуда салбырының коллективи — республиканың ең улуг тудуг организацияларының бирээзи. Ол коллектив тудуг-монтаж ажылдарының чыл планын субботник хүнүнге чедир бүрүн күүседирин хүлээнген. Ооң тудугчулары мал ажылының комплекстерин графикти мурнай дериш, районнуң бүгү 30 ажыл-агыйларынга чурттарга бажыңнарын тудуп берип турар.

⊙ ПСКОВ. Картофельда делгем одурулгалыг кылдыр

одуртурунуң чаа аргазын эртемденнер сүмелээн. Псков области үрезин өстүрер «Лидва» совхозка ол арганы шиңгээдип ажылдаан.

—Одуруглар аразының хемчээлин ийи катап алгыткан болгаш үнүштүң өөрүлдезинге арганы берген бис. Шөлдү ынчаар алгыдып, чемиштидилгени көвүдедип, херүүнү эки сайзыратканы эки түңнелдерни берген болгаш эртемденнерниң сүмезинин ажыктыын бадыткаан— деп, «Лидваның» директору А. Монтаровский чугаалаан.

Бир дөстеп-не бо чылын 50—60 чедир картофель чемижин алган болгаш продукция бүдүрерин барык чеди катап көвүдеткен. Чамдык дөстерден чүс чедир чемишти алган.

Картофельди одуртурунуң чаа технологизин шиңгээдип, бедик дүжүттү өстүрүп алыр талазы-биле совхозка Эстонияның Эртемденнер академиязының коллективи дузалаан.

⊙ ИРКУТСК. Мал ажылының улуг комплекзин Чөөн Саиск суурнуң чоогунда тургузуп турар. Чылда 10 мун дагааларны өстүрер болгаш ооң эъдин бээр күш фабриказын тудуп эгелээн. Ооң дараазында 108 мун баш хаваннар азыраар фабрикаы, ногаа өстүрер чылыдылга комбинадын, малдың холуксаазыг чемнерин бүдүрер заводту тударын планнаан.

Мал болгаш чер ажылының продукциязын бүдүрер ындыг комплекстерни Иркутск областың хөй үлетпүр төптерин долгандыр тудуп турар. Чижээ, Усолье-Сибирьниң чоогунга кодээ ажыл-агый комплекзин тургускан. Специализзастаттынган ында алды бүдүрүлгелер мал болгаш чер ажылының продукцияларын бүдүрүп турар.

(СЭТА).

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң националдар Совединге Бии-Хемниң № 653 соңгулда округунуң талазы-биле Тыва АССР-ден соңгулдалар талазы-биле округтуң соңгулда комиссиязының ДЫҢНАДЫЫ

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң ооңгу чыылының Националдар Совединге соңгулдалар талазы-биле округтуң соңгулда комиссиязы «ССРЭ-ниң Дээди Совединге соңгулдалар дугайында» ССРЭ-ниң Хоойлузунуң 42 болгаш 60 үүлдериниге үндезилээш, Бии-Хемниң № 653 соңгулда округунуң талазы-биле Тыва АССР-ден депутаттың кандидадынга 1925 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, Эртем-будурүлге каттыжышкынының чиңгине конструктору Владимир Лаврентьевич Лапыгинни 1982 чылдың октябрь 6-да бүрүткээн. Бии-Хем районда «Кызыл тараачын», Каа-Хем районда «Совет Тыва» совхозтарның ажылчыннарының, специалистериниң, албан-хаакчыларының, Туранның райсельхозтехкүркомунуң ажылчыннарының, инженер-техниктиг ажылдакчыларының болгаш албан-хаакчыларының коллективтери база Каа-Хемниң хереглекчилер нииитилели ону кандидат кылдыр депшиткен.

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ НАЦИОНАЛДАР СОВЕДИНГЕ БИИ-ХЕМНИҢ № 653 СОҢГУЛДА ОКРУГУНУҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ТЫВА АССР-ДЕН СОҢГУЛДАЛАР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ОКРУГТУҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫ.

ДЭЭШТИИН, АЖЫКТЫЫН УЛАМ БЕДИДЕР

СЭКП Чөөн-Хемчик райкомунуң пленумундан

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң база СЭКП ТК-ның ооң дараазында Пленумнарының шиитпирлерин боттандырарынга чер-черде партия организацияларының идеологтуг ажылы шиитпирлиг рольду ойнаар чүүлдерниң бирээн. Ону барымдаалаан, чоокта чаа СЭКП Чөөн-Хемчик райкомунуң VII пленумунга «СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр он бирги беш чылда планнарны, социалистиг хүлээлгелерни күүседирин идей-политиктиг ажыл-биле хандырар талазы-биле районнуң партия организацияларының сорулгаларының дугайында» айтырыгны чугаалаашкан.

Бо айтырыгның талазы-биле пленумга илеткел кылган СЭКП райкомунуң ийиги секретары Т. Ш. Сарыглар «Тыва», «Сүт-Хөл» совхозтарның директорлары В. П. Айыжы, К. К. Буулар, «Алдан Маадыр», «Чыраа-Бажы» совхозтарда парткомвар секретарьлары Д. Б. Ондар, Г. Ч. Канчыыр-оол, Чадаананың хөмүр-даш разрезиниң начальниги В. В. Еременко, кодээ ажылагый ажылданчыларының профвиилел райкомунуң даргазы Б. Д. Монгуш болгаш өскелер-даа чер-черде ол талазы-биле байдалды тодаргай анализтээннер. Районда болгаш идей-ажылчы коллективтерде партия организацияларының идей-политиктиг ажылды амыдырал-биле сырый холбаштырарынче, ооң дээштиин болгаш ажыктыын бедидиринче чогуур кичээнгейни салыын келгенин олар демдеглээн.

Коммунистерниң политиктиг база ажылчы чоннарның экономиктиг өөредилгезиниң, политмассалыг ажылдың, боттуунгур чогаадылганың, чүрттакчы чоннуң культура хандырылгазының, көскү агитацияның болгаш социалистиг чарыштыг дугаймда айтырыгларны парткомнарга база парторганизацияларының бүроларынга, партия хуралдарынга удаа-дараа чугаалажыр турар апарган. Сөөлгү чылдарда СЭКП райкомунуң бүрозунга, парткомнарга, өскедаа партийжи хуралдарга 80 ажыг мынг айтырыгларны чугаалашкаш, чогуур шиитпирлерни хүлээп алган.

«Алдан Маадыр», «Чыраа-Бажы», «Тыва» совхозтарда база суг ажыл-агый эргелелиниң, ыяш ажыл-агыйының коллективтеринде партия организацияларының планнар, социалистиг хүлээлгелерни күүседиринге холбаштыр идеологтуг, политика-кижизидилгелиг ажылды күштелдирип, ону тодаргай угланмышкының чорудун турарын илеткелчи болгаш санал бергеннер чижектер-биле көргүскеннер. Ол ышкаш СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг, «Большевик», «Искра» совхозтарның парткомнары база район эмнелгезинде, хөмүр-даш разрезинде партия организацияларының коммунистериниң, комсомолчуларның политиктиг өөредилгезин, ажылчы чоннарның экономиктиг билигларын бедидер ажылдарны тодаргай организастап, ону база идей-политиктиг ажылды ажыл-агыйжы сорулгалар-биле сырый холбаштырарын күштелдирген.

Ооң түңнелинде «Искра», «Большевик», «Алдан Маадыр», «Чыраа-Бажы» совхозтарның малчыннары төрүүр чүс хойга онааштыр бо чылын 88—98 чедир хураганны камгалап алган. «Искра», «Чыраа-Бажы», «Алдан Маадыр» совхозтарның Чангыс-Хадыңда, Улуг-Ховуда, Чечектигде, Оргу-Шелде хойжу бригадалары 93—106 чедир хураганны төрүүр чүс хойга онааштыр камгалап алган. «Искра», «Чыраа-Бажы», «Алдан Маадыр» совхозтарның коллективтери күрүнеге сүт садарының үш кварталдарда планнарын хуусаа бетинде күүсеткен. Ол ышкаш бүгү ажыл-агыйлар күрүнеге дүк садарының планын базала күүседипкеннер. Ооң аңгыда районда 7 үлетпүр бүдүрүлге коллективтери продукциянның кол хевирлерин бүдүрелдиниң база оларны сайгараның талазы-биле планнарын болгаш социалистиг хүлээлгелерин база-ла күүсеткеш, рапорттаан.

Кодээ ажыл-агыйның эң чугула кампаниялары — малга чемнер белеткээринге, өстүрген дүжүттү бүрүн ажаап алырынга Чадаана хоорайның болгаш суурларның күш-ажылчы коллективтери, албан организацияларының идепкейлиг шеф дузалын көргүзүп турар. Хоорайдан болгаш суурлардан чүс-чүс ажыл-ишчилер, школачылар, бажың ээлери, пенсионерлер бо чугула ажылга бөстүг дузаны көргүзүп келген. Оларның күжү-биле совхозтарга 2973,5 тонна сигенни, 295 тонна будук-бүрүнү белеткээн болгаш өске-даа чугула ажыл-херекти бүдүргеп.

Үстүнде чугаалаттынган ажыл-херекке парторганизацияларның хөй шуруузунуң идеологтуг, политика-кижизидилгелиг ажылдары дээштиг салдарны чедирген дээрэн пленумнуң киржикчилери демдеглээн.

Ынчалзажок пленумга кылган илеткелден болгаш саналдардан алырга, күрүне планнарының болгаш социалистиг хүлээлгелерин күүседиргеш, ооң дээштиин ажыктыын бедидиринче чогуур кичээнгейни салыын келгенин олар демдеглээн.

Коммунистерниң политиктиг база ажылчы чоннарның экономиктиг өөредилгезиниң, политмассалыг ажылдың, боттуунгур чогаадылганың, чүрттакчы чоннуң культура хандырылгазының, көскү агитацияның болгаш социалистиг чарыштыг дугаймда айтырыгларны парткомнарга база парторганизацияларының бүроларынга, партия хуралдарынга удаа-дараа чугаалажыр турар апарган. Сөөлгү чылдарда СЭКП райкомунуң бүрозунга, парткомнарга, өскедаа партийжи хуралдарга 80 ажыг мынг айтырыгларны чугаалашкаш, чогуур шиитпирлерни хүлээп алган.

«Алдан Маадыр», «Чыраа-Бажы», «Тыва» совхозтарда база суг ажыл-агый эргелелиниң, ыяш ажыл-агыйының коллективтеринде партия организацияларының планнар, социалистиг хүлээлгелерни

БОДУНУҢ ХЕРЭЭНИН МАСТЕРИ

Март ай. «УТКА 25 чылы» совхозтуң конторазы. Ажылагайның удуртукчулары, кол специалистери-биле ажылга, амыдыралга хамаарышкан айтырыглар сайгарып, чоокку база келир үеде чедип алыр сорулгаларны тодарадып, оларны амыдыралга боттандырарының оруктарын, аргаларын дугуржуп олурда, директор кабинединиң эжиин соктааны дыңналды. Кирип келзе-де, совхозтуң хоочунарының бирээзи Е. А. Жирнова турган.

—Экии, эштер!

—Экии, экии, Екатерина Александровна.

Мен кол зоотехникке херектиг келдим.

—Дыңнап тур мен. Екатерина Александровна — деп, зоотехник дегийт, харыылайдыр.

—Сөөлгү үш хонукта он ийи хаван оолдаан. Олар үс төөрби ажыг кадык, шырак хаванчыгаштарны хайырлады. Коллектив аңаа кончуг өөрүп тур. Бижыглаттынган машинавыс үрелген, ам чүк машиназы хөрек анарган— деп, мынды.

Директор гаражче долгай бээр аразында:

— Силерни, Екатерина Александровна, эрткен чылын-на пенсиялай берген деп дыңнаан мен. Хоозун чугаа болган чадавас-тыр — деп, шала тыртыла аарак айтырдым.

—Шын, шын. Чүгле бажыңга олуруп шыдаавадым. Ажыл, ферма, эш-өөр сорунза ышкаш тырткаш туруп бээрге, катап ажылдай бергем мен—деп, ажык, улуг каракгары-биле хүнчүгештелдир хүлүмзүрбүшаан, харыылады.

Ол аразында машина айтырыы шиитпирлеттине берген. Хоочун-биле эгелеп орган чугаам үстү бергени ынчан меңээ аажок-ла хомудаңчыг болган.

* * *

Үк совхозче дараазында сургакчылаашкыным чайның кидиң-түлүүнде болган. Арыг-Узүү, Арыскан суурларның чоок-кавызында арга-арыг ногаан хевис кедиккен, «кайы-хире чараш-тыр бис ээ» дээнзиг салгын хатка саглаңнадыр чайгаштың, кижи тыныш хаммас айдызын агаарже харам чокка тарадып тургулаан. Кежээликтей Даштыг-Ховуда хаван фермазының чайгы турлаанга чеде бөрдим. Аас-кежии боон ужуражыксаан малчыным ында болду. Амыр-менди солушканывыс соонда, Екатерина Александровна мени ажыл-херээ-биле таныштырып эгелээн. Баштай боос хаваннар кажаазынга бардывыс.

— «Боларны оолдаашкынга шыңгыы белеткээри чугула. Чемин таарыштыр хуваап бээр, немелде чемнерни үснес, девискээрниң оңгул-чиңгилин дескилээр, дириг амытаның эмиг-төжүн көөр, чаяттынган аажы-чаңын хайгаараар дээш ажыл-ла хей—деп, Е. Жирнова чугаалай-дыр.

— Төрүүр хаванның чаяттынган аажы-чаңын канчаар хайгаараар үүве ирги, Екатерина Александровна? — деп, сонуургадым.

—Ында нарын үүве чок. Хаван чемге хөңнү чок, өөрүнден хоорун кылаштап, чыдыныпче сиген, чашпан ыярып аңнарып турар болза, оон оолдаар шагы чоокшуудан олурары ол. Ынчан барган хавацны дараазында балүкче шилчидер, түскай кажаажыгашка аңгылаар хөрек—деп, хоочун тайылбырлады.

Оон соонда төрээн хаваннарга келдивис.

Бо дээрге ферманың көрүнчүү-дүр. Мону арыг-силиг түтпас, дүн-хүн чок карактавас болза, коллективтиң карак кызыл ажылынмың түүнели, эрээн хар ышкаш, эстн бээр. Хей хаван болдарын алыры, оларны чидириг чөкка ажаап өстүрери — коллективтиң ыдыктыг хүлээлгези дээш, Е. А. Жирнова көзөчекте баскылаштыр чыдып алган азарганчыг хаван оолдарын тап-билээ тарадыр чыттыра берди.

—Коллектив чылда чеже хаван оолдарын ап, дорукгуруп турарыл, Екатерина Александровна?

—Дөрт муңдан черле кудуладпайн турар бис. А бо чылдың бирги чартыында ийи муң сес чүс чеден беш хаван оолдарын алдывыс.

Тоштап көөрге, ышнап-ла, кижилериң кызымаккай ажылынның изи илдең. Төрээн хаван бүрүзүп оолдары-биле кады агартыр чугайлап каан көзөнек кажаажыгашта аңгылаан. Бичии хаван оолдарының чыдар черинде кургат өдектеп бээр чаткан. Кажаажыгаш бүрүзү улуг, биче ийи хаалгалыг. Оларны ажыдыптарга, улууп таварыштыр пези, бичиизинден оолдары үпе халышкаш, чыдыныңдан беш базым хире черде шеверги коошпаларда кудуп каап чемнң барып чиир. Үргүлүү аштап-арыглап турар болгаш, шилээп-шаалаан ымыраа-сээк, багай чыт безин шоолуг чок. Чаңгыс сес-биле чугаалаарга, шупту чүве эмге-секселиг.

Малдан хөй чаш төл алырының бир чугула чүүлү үндезини—одержилгени шыпаралыг чорудары болур. Боозадыптаны чогуур кичээнгейге алыр, төрүүр хаваннарны эки алыраар, уксаажыдылга ажылын улам сайзырадыр болза, ажыдың үре-түңнелдиг болуру черле чугаажок. Фермада үк ажыл чогуур негелдерге дүгжүп турар. Ол дээрге тускай эртемниглерниң, коллективтиң ачы-хавыязы-дыр.

Дараазында Е. А. Жирнова семиртилгеде хаваннарны сонуургадым, оон онзагай байдалларын тайылбырлай-дыр:

— Семиртилге бөлүүнге хаван оолдары бир ай ажа хопуп чорааш келир. Үк болүк бодунуң эдлээнде база элээн каш бөлүктерге хуваттынган. Ийи айлымнга чедир назылыг хаван оолдары бирги, ийнден дөрт айлыгары— ийнги, дөртен алды болгаш оон өрү элээдилери— үшкү бөлүкке хамааржыр. Ынчангаш хөй хаван маңаа мөөңнеттинер.

Шынап-ла, семиртилге бөлүүнде хаван бажы кизирт. Бир эвес чем үлегезин механизаставаан болза, оларда ону кудуп бээри безин берге, та чеже кижи күжү негеттинер чүве. Ам механизацичның дузазы-биле эдлегде дөрт кижи ажылдап турар.

— Семиртилге бөлүү— бистиң аът бүдүрер цегивис-тир. Алды-чеди айлымнда хаваннарның бирээзинин-не - денизи 100-110 кг четкеп турар ужуруут. Ону чедип алырда, чемни ылап таарыштырып бээри чугула. Чамдык кижилерде «хаван семиртирде түү боор ону. Мелегейниң далдаар чүвеан бар эвес, дүшкаи-на чүвени эңдере октап берип турза-ла ол-ла ыйнаан» дээр хөөннер бар. Ол окта ыш эвес. Дириг организм бүрүзүнге чүзүп-баазын витаминнер болгаш бүдүмелдер негеттинер. Ынчангаш хаванга, еске малдар-биле бир домей, эртемге үндезилеттингеп бедик шыпарлыг, хоолуулуг чем херек—деп, тайылбырлааш, Е. А. Жирнова кезек када ыыт чок тур. Ону ажыглааш:

— Семиртилгеде хавандан хонукта чеже грамм пемелде деңзи ап турар силер? —деп айтырдым.

—Планда көрдүнгени ийи чүс сезен грамм, а херек кырында 320—деп, илдик чок харыы келди

—Ферма чылда чеже тонна хаван эдлээ бүдүрүп, сайгарып турарыл?

—Үш чүс бежен топпаны бүдүрүп, үш чүс онну күрүпеге садып турар бис.

—Бир центнер хаван эдлээниң бот-үнезин чүү ирги?

— Эттиң бот-үнези шала бедик, чүс тоаан беш рубль. Оон кол чылдагаанны—совхозта мал чеминиң чедишпезинде. Чемни күрүнеден садып соортуруг эвээш эвес чарыгдалдыг. Ынчалза-даа СЭКП ТК-ның май (1982 ч.) Пленумунуң чүүлдүг деп корлеми чүрттүң Азын-чем программазын амыдыралга боттандырарынга хаван ажыл-агыйы улуг үжүр-дузалыг — деп, Екатерина Александровна бижыг бүзүрелин илергейледи.

Хүн барыын чүкте талыгыр даглар артынче чоорту чаштының кире берген. Дүштеки изиг чавырылган. Кежээки серлин салгын дыдыраш хадыңнарның чүрен хевирлиг ногаан бүрүлерин хире-хире сылдырадыр шонуннан, бодунуң төнүч чок оруун уламчылаш чорупгар. Ында-хаая хектиң өткүт үнү дыңналыр. Хаваннар доюлдур маңнажырын, кулак үюктадыр алгыржыгын соксадын, серилиг кажааже үүрүк-суурук кирип эгелээн.

Оруктуң оңгул-чиңгилинге машинаның халыш шураарыдаа ажок. Чолаачы ону-даз эскербейн эстедип-ле олур. Удаваанда Арыг-Узүү көстүп келген. Суурнуң артыкы кудумчузу-биле халдып олурувуста:

— Мурнувуста дөө турар бажың мөңгүн, аяк шайдан чоогланттынар — деп, Е. А. Жирнова чалай-дыр.

—Шай ижеги— ыяш чараы эвес-ле болгай. Кире дүжоли харыы—деп, күш-ажылдың хоочуну-биле хөөрежир аргалыг болганымга өөрүп, харыыладым.

Арыг-силиг, эмге-сексслиг делгем херим ишти. Аткаар чадагай кажаада молдурга, казыралыг инек ээзин көрүп каап, мөөрей-дир. Херимниң ыракы булуңунда хаван оолдары кыпсыңчыг алгызын соңнуг-мурнуг шуштуруп-да турулар.

—Оо, мээң чаптанчыгбайларым аштай берген-дир — дээш, Екатерина Александровна казапча кырынга турган хөөдүп каан чарбалыг бөдүүзин холунга далаш туткаш, хавашпаже маңнады. Дүвүренчиг алгы-кышкы дораан шип-шимээн барган.

Беш ханалыг, ийи өрээлдиг тараачын бажың. Электри чырыткылыг. Шалазы кылаң сарыг дозулуг. Ханалары дең-дески, көксүмээр чугайлыг. Өрээлдерде телевизор, соодукчу, диван, угулзалыг чараш хевистер— ана чок-ла чүве чок. Баштай ханада шеверги, хооларда фото-чуруктарны, ооң соонда шкафта дизе салып каап номнарны сонуургадым. Чечен чогаалдардан аңгыда, кодээ ажылагый талазы-биле янзы-бүрү номнар, дептержигештер бар.

—Стол белеп, олуруп көрүңер. Арай саададыптым ышкаш—деп, бажың ээзи буруузунган шинчилиг чалай-дыр. Айдылыг кара шайны чигирдеп, амданныг шаңгинии саржаглап олура:

—Силериң алыс төрээн черицер кайда ирги, Екатерина Александровна? — деп сонуургадым.

—Тыва. Тывага төрүттүнген, өскен, кыраан кадай мен —деп, Е. А. Жирнова далаш чок чугаазын эгеледи. Бистиң ада-иевис Александр Иванович, Арина Ильинична Веращагиннер — Өөктүң Тарлаг-Аксы. Туюнгуг ынчаар чүрттап чораан. Бүгү назынында тараачыпшын белеп эвес ажыл-ижии кылып келген хөөкүйлер чүве. Ол шагда Тунгуга, Шапактаревка дээр суур турган. Аңаа орус тараачыннар, тыва араттар кожа-хелбээ, быжыг эң-найыралдыг чүрттап чорааннар. Чер, мал ажыл-агыйындан аңгыда, олар күрүненин сыын азыраар черинге база ажылдап турганнар.

Улуг Октябрьның салдарыбиле база Совет Эвилелиниң ачы-дүңма дузаламчызының ачызында тыва черге өөскээн чаа амыдырал тараачын, арат кижи бүрүзүнүң өг-бүлезинге аас-кежиктн хайырлаан. Оон бир хереченгн мээң ала-немиң өг-бүлеэн. Совет эрге-чагыгга эвес болза, чеди чаштың менди чаагай дорукгуруп, оларны эртем-билиге өөредип, нинтилелге, күрүнеге, чоңга ажыктыг кижилер кылдыр кижизидери тараачын кижиге угдулмас чүк дээрэн бижидингир. Акым Георгийбиле мен совхозта ажылдап чор бис. Галина—садыгжы, Александр—инженер. Анна биле Надежда башкылар. Виктор —хирург эмчи. Совет амыдыралдың бир кесик хевири, онзагай талазы чогуына бо-дур.

—Бо совхозка чеже чыл ажылдап тур силер, Екатерина Александровна?

— Оо, үр-үр. 1948 чылдан бээр. Ынчан дайын соөлүлеги аар-берге чылдар турган. Өөм ээзи Иван шериг албанындан үүле халажып ээргге, Арыг-Узүүнге чүрттап, ажылдаары-биле чедип келдивис. Иван совхозтуң хаван фермазының эргелекчизинге, а мен аңаа хаван ажаакчылап ажылдай бердим. Оон эгелээп салым-чаяанын ол адыр-биле холбашкан. Дөртен чылдарда хаван ажыл-агыйы үүле совхозка, районга эвес, а харын-даа бүгү Тывага чаала хөгжүн эгелеп турган. Фермага үш чүс хаван бар чүве. Материалдыг база ажоон кошкак, ийи бичии мяш кажаалар, ол-ла. Механизация деп чүвени шуут билбес турдувус.

Кызымаккай күш-ажыл ылап-ла эчис-соруглага чедирер дижир. Ол кончуг шын. Совхозтуң хаван ажыл-агыйы чоорту хөгжүп, көскү үрет үүнелдерни чедип ап турар апарган. Оон материалдыг базазы чылдан чылче улам быжыгып келген. Бежен, алдан чылдарда төрүүр база семиртир хаван турар механизастгынган кажаалар түс-түзүлдә түттүнган, ажылгалга кирген.

СЭКП ТК-ның март (1965 чыл) Пленумунуң соонда, адыр улам шапкын хөгжөөн. Ферма күш-ажылчы чедишкиннерлиг боон, социалистиг чаршыңы доктаамал тинлекчизи апарган. Ол «Коммунистиг күш-ажылдың коллективи» деп бедик атты чаалаан алган. Оон-биле чергелештир коллектив кежигүннериниң арга-мергежили бедип, ажыл-ишке коскү чедишкиннери көвүдээн. Чогум-на ол чылдарда фермаңың мурнакчы ажылчыннары чазактың бедик шаңналдарынга четкен. 1966 чылда ол Е. А. Жирновага Ленин орденбиле шаңнаткан. Дараазында чылда ол СЭРЭ-ниң улус ажыл-агыйының чедишкиннериниң делгелгезинге киришкеп. 1971 чыл. Е. А. Жирновага «Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны» деп хүндүлүг атты тывыскан.

Ачы-хавыязын бадыткаан документилерни шыгжап олурда, Екатерина Александровна уламчылады:

— Ажыл-агыйга чедишкиннер, өөрүшкүдер турзадаа, хуула амыдыралымга ажыг-шүжүг таварышты. Аар ааранындан ашаам Иван мөгээп. Ол аар-берге мүңгардал-качыгдалга мени эш-өөрүм бар аргалар-биле деткээп. Кезек када эргелекчи чок ажылдан турувуста, өөрүм «ашаан дугайында эң-не дээре сактымшкын, оон орнунга эргелекчилээри болгай, Катя» деп угаадып турган. Үк саналды совхозта партия организациязы, дирекция изин-биле деткээп. Эш-өөр, коллектив эвес болза, оларның хүн бүрү деткимчеин, дузазы чокка ачы-хавыына меңээ кайыын кээр деп? Ынчангаш шаңнал-макталды чүмү-биле коллективке хамаарыштырар кижи мен. Байыр-оол Клавдия. Доспаккай Зоя чээрби-чээрби. Долгар Борбай он чыл фермада ажылдап турар. Олар адырның ёзулуг мастерлери, коллективтиң өзээ, оон шимчедикчилери—дээп Е. А. Жирнова өөрүшкүлүг хүлүмзүрүп олур.

— Уруг-дарыыңардан силериң мергежилиңер салгаалы бар бе?—деп сонуургадым.

—Үш ооддуг кижи мен. Виктор дээди эртемниг инженер, Тачдыда совхоз директору. Владимир ортумак эртемниг, механик. Александр база дээди эртемниг, Бии-Хемде кодээ ажыл-агыйэргелелиниң кол агроному.

М. КАРА-ООЛ.

(Уланчылыг).

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СЭТА болгаш ПМА: КЫСКА ДЫҢНАДЫГЛАР, ТАЙЫЛБЫРЛАР

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

АНЫЯКТАР СЪЕЗДИЗИНИҢ АЛДАРЫНГА

ПРАГА. Острава Карвинскиниң хөмүр-даштыг черинге бо чылын Остравада Я. Шверма аттыг шахтаның аныяк дагжылар бригадазы дөрт удаа рекордту тургускан. Чоокта чаа ол бригада амгы беш чылдың ийнги чылының даалгаларын күүседипкенин дыңнаткан.

Коллектив ол чедишкинин Аныяктарның социалистиг эвилелиниң октябрь бирде эгелээн III съездизинге тураскаатkан. Аңаа белеткел САЭ-нин бүгү-ле организацияларынга күш-ажылчы идепкейни кодүреринге күчүлүг идигни кылган. Үлетпүр будурүлгелерде болгаш тудугларда, кедээ ажыл-агыйда «Ажыктыг болгаш шынардыг чоруктуң аныяктар үдүгү— чедиги беш чылга» деп, кыйгырыгның адаа-биле шимчээшкин калбарган. Оон бир кол кезээ аныяктарның күш-ажылчы коллективтериниң, социалистиг күш-ажыл бригадаларының, «аныяктар прожекторларының» постуларының алгылаан бедик социалистиг хүлээлгелери боон турар. Олар улуг кичээнгейни чүгле будурүлгениң ажыктыын болгаш ажылдың шынарын бедидеринче эвес, харын база чиг-эттн, оттулар түүлдү болгаш энергияны кампаарынче база угландырып турар.

БАЛЫКЧЫЛАРНЫҢ ЧЕДИИШКИННЕРИ

ХАНОЙ. Вьетнамның мурнуу талазында Нгиабинь можунуң балыкчылар коллективтери күш-ажылчы улуг тнилелгени чедип алган. Олар бо чылдың баштайгы тос айларының иштинде 25,6 муң тонна балыкты, креветкаларны, крабтарны болгаш далайның оске-даа продуктуларын туткаш, чүрттүң балыкчыларының иштинден бир-ле дугаарында чылдың будүүлге планын күүседипкенинин дугайын дыңнаткапнар.

Нгиабинь.ниң балыкчыларының чедиишкинииң чажыды —коллективтиг ажылагыйларда күш-ажылды мергежилдин-биле, таарыштыр организастаарында, балык тударының деңшилгелиг аргаларын ажыглаан турарында. Балыкчыларның күш-ажылының будүүктүлүүн улгатгырарының чугула аргазы күш-ажылды төлээрининң чаа хевири — ажылдың соолгу түңнелдерин барымдаалаары боон турар.

ЭЛЕКТРОНИКАНЫҢ ДУЗАЗЫ-БИЛЕ

СОФИЯ. Болгарияның соңгу талазында Горна-Оряховицаның улуг демир-орук бөлдирииң бүгү ажылын электроннуг саналга төвү башкарар апаар. Совет институттарының ажылдан кылган программазын ёзугаар ону бүүдүү-биле чаартыры-биле холбаштыр ында ол ышкаш чаа автоматтыг төпчүлгени, маршрут-релелиг системаларны эптеп турар.

БҮР-нүң бүгү-ле демир орук транспортунда чаартылга, септедге ажылдары дыка шалыпкын чоруп турар. Ол амгы беш чылда болгаш 1990 чылга чедир көрдүнген тускай комплекстиг программа ёзугаар кылдыяың турар. Республиканың транспорт системазын, ылаңгыя ооң колкезээ болур демир-орук транспортун улам-на шалыпкыны-биле хөгжүдери эргежок чугула болганындан од документтини хүлээп алган.

Болгария социалистиг тургузуушкунуң чылдарында бо талазы-биле канчаар-даа аажок улуг чедиишкиннерни чедип алган. Эрткен беш чылда демир-орук транспортун электри болгаш дизельбиле шимчедиринче шилчиирин бүрүнү-биле дооскан. Ол ышкаш вагон парыгы чаартыныр, чүк соөртүр ажылдарга амгы үениң технология-аргаларын ажыглап турар.

КИЖИЛЕРНИҢ КАДЫЫ ДЭЭШ

УЛАН-БАТОР. Улусчу Моолдуң кадык камгалал талазы-биле улуг албан чердериниң бирээзи — Күрүненин уруглар поликлиниказы бодунуң 30 чыл болганын демдеглээн. Ол эрткен чылдарның дургузунда чылдың-на оң-он муң уругларны хүлээп ап, эмнеп шыдаар чугула эмнелге албан чери апарган. Үжен чыл иштинде клиниканың материал-техниктиг базазы: ооң салбырлары, кабинеттери болгаш лабораториялары дыка бижыккан, амгы үениң эң-не болбазырааңгай дериглелери болгаш аарыглар тодарадыр аппаратуралар-биле хандыртынган, ССРЭ-де болгаш өске-даа социалистиг чурттарда боттарының эшөөрелериниң дуржугазын өөренип, ажылгаарыынче ында ажылдап турар эмчилер коллективи улуг кичээнгейни салын турар.

МАР-да кадык камгалалын улам хөгжүдеринче, шилгыяда уруглардың эмнелге албан черлерин бижыглаарынче улуг кичээнгейни салып, чугулага көрүп турар. Күрүпе ол сорулгага чыл саныында-ла акша тускайлаарын улам көвүдедип, эмчилерниң ортумак медицина ажылдакчыларының национал кадрларын белеткээринче оныа кичээнгей салып турар.

ӨҢНҮКТЕРНИҢ ЧЕДИИШКИННЕРИ

ГАВАНА. Кубага чаңгыс аай национал энергия системазын тургузары доостуң турар. Ол дээрге, бүгү Латин Америкада эң улуг система болур.

Бо хүннерде Сьенфуэгос хоорайдан ырак эвес черде 220 муң вольтулуг улаштырылга подстанциязын тудуп, Артемиса —Пинар-дель-Рио болгаш Куэто-Пунта-Горда аразының участоктарында ажылдарны шалыпчы ёзу-биле доозуп турар. Оларны ажыглалга киирген соонда бүгү ортулүктү барыын талазындан чеен талазынче кежилдир чоруткан ЛЭП-220-ниң дөрт шугуму чурттуң энергия күчүзүн башкарарын төпчүдер болгаш үлетпүрге, кедээ ажыл-агыйга болгаш амыдырал-чуртталгага-даа энергияны таарыштыр хуваап арганы бээр.

Солунпар, радио болгаш телевидение хүнүң-не Улуг Октябрьның 65 чылынга болгаш ССРЭ-ниң тургустунганындан бээр 60 чылынга алдар болүүрган куба ажылчыннарның болгаш оларга дузалажыр турар кижилерниң социалистиг чарыжының чоруп турарының дугайын дыңнадып турар. Олар беш чылдың шалыпчы комсомолчу тудуу—ЛЭП-220-ниң Чөөн участогунуң 170-ги километринде ажылдап турарлар.

АФГАН ДЕЛЕГАЦИЯ ВЕНГРИЯДА

БУДАПЕШТ. ВСАП ТК-ның болгаш Венгрияның Улус Республиказының Президиумунуң чалаанын ёзугаар Афганистанның Улусчу-Демократтыг партиязының Төп Комитединиң Чиңгине секретары, АДР-ниң Революстуг Чөвүлелиниң Даргазы Б. Кармальга баштаткан партия-күрүне делегациязы ында чеде өөрген.

Октябрь бешге албан ужурунда венгр-афган чугаалажышкынар эгелээн. Чугаалажышкыннарда венгр делегацияны ВСАП Төп Комитединиң бирги секретары Я. Кадар баштап турар. МТИ агентиледдиң дыңнатканын ёзугаар алырга, делегей политиказының айтырыгларының талазы-биле санал-онаал солчушкуну боон, ооң үезинде чавырлышкынны камгаларының, бүгү делегейге тайбыңы быжыглаарында совуургалдыг бүгү күштерниң сырый каттыжышкынын чедип алырының эргежок чугулазын, онзалаш демдеглээннер. Талалар ол ышкаш ийи партияның, Венгрия Улус Республиказы биле Афганистан Демократтыг Республиканың аразында калбарып турар харылзааларны, оларның аразында кады ажылдажылгашы моон-даа соңгаар калбартырының аргаларын база чугаалажып корген.

БҮДҮН-ЧАРТЫК МИЛЛИАРД

ХОШИМИН. Ол хоорайның бичии-бичии ус дарган үлетпүр будурүлгелериниң ажылчыннилери бо чылдың баштайгы тос айларының иштинде бүдүн-чартык миллиард донгакшаның продукциязын кылып үндүргенин ВКП Төп Комитединиң органы «Нян зан» солун дыңнаткан. Ол коргүзүг эртнен чылдың олла үезинден 8,6 хуу хей болган. Ол адырның будүүлгелери даштыкыже үндүрер продукциязы кылып үндүрериниң чыл планын барык будүн-чартык катап ажыр күүседкен.

Бичии-бичии ус-дарган үлетпүр будүүлгелериң хөгжүдери Вьетнамның мурнуу түгүнге экономиктиг хөгжүдениң чугула улгаңышкыны болур. Ында будүүлге черлерин тургузары хей хевирлиг бараанарны, бирги ээлчегде калбак хергеледдиң бараанарын немештир кылып үндүрер аргаңы берип турар. Ооң-биле чергелештир быдаргай будүүлге черлерин чоорту каттыштырар, оларны социалистиг ажыл-агыйга үндезилээриче шилчидер угланышкынын боттандырып чорудуп турар.

(СЭТА).

АКШ—КИРЖИКЧИ

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Ливанче Израильдиң шургун киреринге «ногаан чырыктыг» (орукту) Рейганның администрациязы ажыдып берген деп, АКШ-тың президентиизи турган Дж. Картер медеглээн. Израильдиң чажыт медээлерин ёзугаар алырга, Ливанче израиль аг-шериглериниң халдаашкынын АКШ-тың күрүне секретары турган А. Хейг чөпшээрээн деп, ол дыңнаткан. Мээң алган ол медээм ылаптыг дээрэинге бүзүрээр мен деп, Дж. Картер медеглээн.

Израильдиң Ливанче халдаш кирген дугайында медээ АКШ-тың администрациязынга «хенертен» дыңналган болгаш ол агрессия дугайында америк администрация баш бурунгаар «билбээн» деп, Рейганның бадыткаашкынынын шын эвезин Дж. Картер айыткан.

ЧАА СҮЛЧЭЭ

САН-ХОСЕ. (СЭТА). Төп Американың болгаш Кариб далай девискээриниң алээп каш чурттарының даштыкы херектер министрлериниң Коста-Риканың пайысылалынга болган чөвүлел хуралы Кубага, Никарагуага, ол девискээрниң хамаарышпас күрүнелеринге болгаш национал-хосталга дээш шимчээшкиннеринге удур чаа сүлчээ болган. Сальвадорнуң, Гватемаланың, Гондурастың ханныг корум.-чурумнарының, ол ышкаш ооскедаа чамдык чурттарның төлээлекчилери АКШ-тың күрүне секретарының америк чурттар аразының херектерниң талазы-биле дузалакчызы Томас Эндерстиң удуртулгазы-биле Вашингтонның өмээржилгези-биле агрессчи болүүлгежишкинни ол девискээрге тургузарының айтырыгларын чугаалажып корген.

Ол чөвүлел хуралга Никарагуаны кинриштарбээн. Аңаа девискээрниң чөрүдээлиг байдалдарын тайбың арга-биле шиитпирлээри-биле чугаалажышкынар кылырын күзеп турар Мексика болгаш Венесуэла дээн ышкаш, мындыг чурттар база киришпээн.

Вашингтонның тускай чоруткан төлээзи Т. Эндерс бодунуң чугаазында Кубага болгаш Никарагуага удур каржы халдаашкынпарны кылып турган. Чогум-на ол чурттар ук девискээрде «корум-чурум үрээшкининиң» бүрүүлүглары боон турар деп, бадыткаарын ол оралдажып турган. Ынчангаш АКШ моовдаа соңгаар «бодунуң ол девискээрде өөнүктеринге дузалажып, деткинир апаарын» күрүне секретарының дузалакчызы демдеглээн.

Ол чөвүлел хуралга Тайбыңның болгаш демократияның форумун» тургузар дугайында шиитпирни хүлээп алган, «соңгулдалар чорударынга дузалаарының техниктиг комитединиң» четчелээн, «Латин-америк демократтыг клубтуң» тургускан. Политиктиг хайгаракчыларның демдеглеп турары-биле алырга, «демократия» деп сөстер-биле чагдынган ындыг аттар дээрге, хамаарылга чок күрүпелерге удур, ол девискээрде хосталга болгаш демократия дээш демисежип турар улустарга удур реакцылыг агрессчи болүүлеринишкинни айтып турар-дыр.

ЧУГУЛА ИНИЦИАТИВА

КНО-нуң Кол Ассамблеязының XXXVII съездизининиң индириңден Совет Эвилелиниң саналдааны чаа совет инициативалар комплекизин делегейниң хей-нинтизи тайбыңның ленинчи политиказын Совет Эвилелиниң чайгылыш чок чорудуун, ядролуг дайынны баш удур болдурбазы дээш шиитпирлин-биле демисежин турарының чаа хереченлели кылдыр үнелеп көрүп турар. «Ядролуг чепсекти шенээрин доп-дораан соксадыр болгаш хорууур дугайында» чугула болгаш дүрген шиитпирлзор ужуруут айтырыг бүгү делегейниң ол политиктиг нинтижежилгезининң мурнунда тургустунган. Бо сессияның хүн чурумунга соңгаарладып болбас айтырыг кылдыр «ядролуг дайынның кыжанышкынының үзүткаар болгаш ядролуг энергетиканың айыыл чок хөгжүлдезин хандырар талазы-биле күжениишкиннерни катгыштырар» деп айтырыгны киирер дээн ССРЭ-ниң саналы кижи төрелгетенниң салым-хуузунуң, ядролуг айыыл-халапты чайладырының дугайында ёзулуг салгыш салышкынының илереги боон турар.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри А. А. Громыконуң Кол Ассамблеяның сессиязынга чугаалааны болза, Совет Эвилели бүгү кижи төрелгетенниң эң-не өөдүр-улуг күзел-соруу болур тайбыңы камгалап алыр ужуруут болгаш камгалап алыр-даа апаарынга чайгыдың чок бүзүредиг. Чер кырында хөгжүдениң чедип алган эң улуг чедиишкиннеринге төлептиг болгаш шынныг тайбыңны камгалаар ужуруут.

Совет Эвилели, совет улус боттарының бүгү-ле политиктиг болгаш моралыдыг-даа күжүн, бодунуң политиктиг бүгү ат-алдарын тайбыңның чаагай херээнге бараалгадын турарының дугайында совет министрниң чугаалаанын КНО-нуң чыяыында бедидиве үнелээн болгаш калбаабиле деткин турар.

Совет Эвилелиниң саналдан турар соңгаарладып болбас хемчегленнин кол утказы— дайынның оруунга эртнмес мөөнгедаанынын чавырышкынын шыңгыы шылгалдаларга таварыштырып, бөмбүрзектиң кылган саналдары, бирги ээлчегде «ядролуг-чепсекти шенээрин соңгаарладышкын чокка соксадырының болгаш хоруурунуң дугайында» резолюция төлевилели, ядролуг чепсекти эңдере бүдүрериң соксадырының эң чугула айтырыгларына хамаарыкын турарын Польшаның даштыкы херектер министри С. Ольшовский демдеглээн. Совет күрүпе бодунуң алдан чылында ол улуг күрүпе болганда, кижи төрелгетенниң салым-хуузу дээш бедик харымсалгалын эки билип турарын база катап бадыткаан деп, ол чугаалаан.

Японияның «Майнити» солунунуң бижип турары-биле алырга, КНО-нуң Кол Ассамблеязының бөө-чепсекти дүжүрер талазы-биле бо чылдың июль айда болган ийнги тускай сессиязынга ССРЭ-ниң эгелээни тайбың санал-онаалдарының улангчызы таа совет саналдар ол болганын айткан.

(СЭТА).

Португалияда чартык миллион ажыг кижилер эрги бажыңнарда чурттап, берге байдалдарга таваржып турар. Херээженнерниң байдалы дыка бергедээн. Бажың чонтарның саны улам көвүдээн. Хей өгбүлелер боттарынга болгаш ажы-төлүнге чемни кудумчуларга бөлеткеп, сери адаанга хонуп турар.

ЧУРУКТА: Лиссабон хоорайның ялыылары.

АДН—СЭТА-ның фотозу.

ДЕҢНЕП КӨРҮҢЕРЕМ

Бо сереңги хааржаанның чынында чүү-дүр? Ону дораан адаптаар кижи чок боор. Чүге дээрге, ону көрген улус хоавар.

Чурукта — долу-дур. Ук **долу 1960 чылдың август төнчүзүнде Улуг-Хем районнуң Кожайга дүшкен.** Ынчан бажыңнарның соңгалары, шифер крышалары буступ калгылаан, ыяштарның чинге будуктары артпаан, тараа болган ът-сиген черге ширтектелип калган — айыырбиле ковайтыр тырттынмас.

Ол хүн Опай-оол (ам «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң механизатору) ийиласп тараа арыглаар машина септеп турган бис. Долу алк шай аартам хире үргүлүлээн. Ыя ол аразында аргалыяш шаарарын, бүгү чүве өскерилген.

Долу оваалап каан тараазының иштинче карын ажыр шымныгылай берген болган. Деңзилеп көрген бис, чогум чүү хире болганын сагынмайн-дыр мен. Борбак доңаар-ла турган боор. Чурукка тырттырар дээш хүннүң үнерин шак ажыр маңаан бис. Ынчан турувуста долувус эрип-ле турган. Ол-ла хүн дөгерези эрип калган.

Ол долу Торгалыгга дүшпээн, Кожайның безин чинге дилиндек черин тавараан болган. Бойдустуң болуушкуннары мындыг элдеп болгулаар-дыр.

К. ЧООДУ.

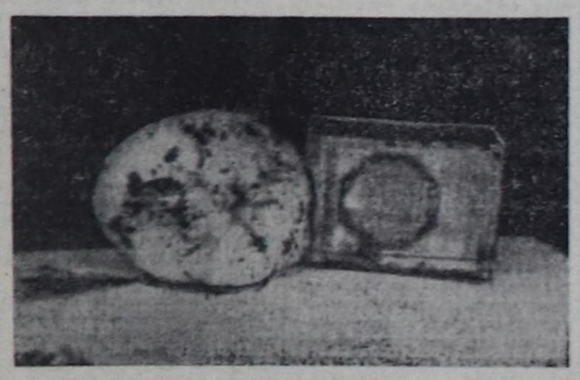

ТЫВЫҢАРАМ

(Баажызы— аң-меңде)

1. Кулаа узун,
Кудуруу чолдан.

2. Кышкы тону —
Харга өңнеш.
Чайгы хевш—
Черге өңнеш.

3. Бажында дазыл чүктээн,
Башкы таңды эртинеен.

4. Улаиназа-уламназа
ужуптар,
Ужуптарга чалгыны чок.

5. Эки аътның киштээни
дег үнүт,
Эки эриң ушкаңы дег
сыныт.

6. Арганың эвчизи—
Аксында кускун-хаайлыг.
Амданныг чемжик
Алдан аът толаңгылыг.

7. Хөмүрден кара
Хөйленнит.
Хардан аккыр.
Каътаңгылыг.

8. Тараага баар,
Далдырт дээр.
Күзүрүмге көөр
Хүлүрт дээр.

9. Карактыг—
Караа чалданмас.
Дылдыг—
Дылы чыгаммас.

О. ДАРЫМА.

ЧАА ТЫВЫЗЫКТАР

Адыш тутчуп мендилештн—
Арны-бажы көзүлбеди.

(Баажызы— этте).

Көске каарга өрттенмее

Хөрүктээрге кыепас.
(Баажызы — казымал байланта)

Б. АРАКЧАА.
Кызыл хоорай.

ХЕНЗИГ КҮРҮНЕЛЕР

Бөмбүрзекте ийи чүс ажыг күрүне бар. Оларның аразында миллион-миллион дөрбелчин километр шөлдүү-даа бар, мырыңай хензии-даа бар.

Франция биле Испанияның кызыгаарында Андорра дээр күрүне бар. Оон девискээрин дөрбелчинней хемчээр болза, бир талазының-на узуну 22,5 километр болур. Ук күрүнениң бодунуң акшазы чок, садыглажырда француз франкыларны болгаш испан песеттерни ажыглап турар. Ынчалзада ол чорук Франция, Испания туржук, Великобританиябиле садыглажырыңга шаптык болбайн турар.

Австрия биле Швейцарияның кызыгаарында Лихтенштейн дээр күрүне бар. Оон девискээри Андоррадан үш катап бичии азы дөрбелчинзорге бир талазы-биле алды хире километр четпес. Ол черниң чурттакчылары кожазында күрүнелерниң малын хүндүс боттарының одарларынга кадарып бергеш, оон хөлезизин ап турар.

Сан-Марино Республика Апеннин чартык ортулуктуң сонгу талазында турар. Оон чурттакчы чону он дөрт муң кижи. Бо күрүне Италияның девискээринде турар болганындан ажык далай-биле харылзажыр бодунуң девискээри чок. Ынчалза-да боду садыгжы флоттуг, ол флоттуң Италияның Римини портунуң бир кезиин хөлемилээш, ында тургузуп турар. Бо хензиг күрүнеде политиктиг он ажыг партия бар, а республиканың чазаа ССРЭ, АКШ, Великобритания, Франция болгаш өскеде күрүнелер-биле элчин харылзаалыг.

Чер-Ортузу далайның эриинде Монако дээр күрүне бар. Оон шөлү бүдүн-чартык (1,5) дөрбелчин - километр. Ында бай капиталистер ойнаар-хөглээр улуг бажың бар, күрүнениң кол орулга киирип алыр чери ол. Аңаа делегейниң кайы-даа чурттарындан улус келир. Бо күрүнеде суд бар ,кара-бажың чок. Кара-бажыңнадыр кылдыр шиитиргеп кижини даштыкы чурттарның кара-бажыңынга сугар. Күрүнениң шерии он ийи солдаттан болгаш чаңгыс полковниктен тургустунган.

Делегейниң эң бичии күрүнези —Ватикан —Италияның найысылалы Рим хоорайда, оон девискээри 44 гектар. Чурттакчы чону бир муң хире кижи хирезинде, ук күрүне даштыкы 40 чурттарбиле элчин харылзаалыг, боду шериглиг болгаш шагдаалыг. Ында суд болгаш кара-бажың, почта болгаш радиостанция, банкылар болгаш өөредилге черлери, фабрика болгаш хөй солун черлери бар.

О. РУДКОВСКИЙ,
экономиктиг география башкызы.

ССРЭ-ниң 60 чылынга уткуштур

НАЙЫРАЛДЫҢ НАЙЫСЫЛАЛЫ—МОСКВАГА

(Эгези № 234 «Шында»).

1945 ЧЫЛДЫҢ ИЮНЬ 22-ДЕ, немец-фашистиг араатанларга удур Ада-чурттуң Улуг дайынының эгелээн хүнүнде, Кремльдиң Улуг ордузунга ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязы ажыттынган. Ол сессия Тиилелгениң сессиязы болуп төөгүге арткан. Кежээкиниң 7 шак 5 минута турда (Москваныы-биле) Совет Тываның ол баштайгы депутаттары акы-дүңма совет улустарның депутаттары-биле Совет чурттуң дээди органы —сессияга бир дугаар хол көдүрүп бадылаан. Тиилелгениң сессиязы ынчан үш чүүл айтырыг чугаалашкан: чаалажып турган шериглерниң улуг назылыгларын шеригден халаар дугайы, дайын сөөлүнде үеле ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын катап тургузар болгаш хөгжүдер дугайы, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыктарын бадылаары.

Сессия хуралдарының чапсарының аразында бистер. Михаил Суванович Кудажыбиле, Кремльдиң Улуг ордузунуң Георгиевский болгаш Граповидный залдарынга акы-дүңма хөй депутаттар-биле танышып, хөөрежип чоруп тур бис. Олар аныяк Совет Тыва дугайын кончуг-ла сонуургап, ылаңгыя малчын депутат Кудажы-биле онза хөөрешкеннер.

Кремльдин улуг чаагай Ордузунга кирип келгеш, ырадыр-ырадыр боданып-даа каап тур мен. Шаандагы тайга-даскыл чурттуг, чадыр өглүг, аңнап, бестеп азырапчып чораан аңчы араттың оглу ам кээп Совет чазактың, Комунистиг партияның улус чонуң авыралында мында, Кремльде, курунениң дээди чыжында киржип олурар аас-кежиимниң чаагайын деп хойну-ле бодап олур мен.

Найысылал Москвада,
Кремльде, сессияда —
Назыныымның хаяазында
аас-кежиим, орук-чолум
Намым, чазаам, арат чонум
өстүрүп каан—
Найыр-байыр, наадым
чыскаал көрүп чор мен...

дээн одуруглар төрүттүнүп турду. Чанымда бо акым, малчын депутат Михаил Суванович Кудажы база-ла шак ынчаар боданып олурган боор.

Бөгүн июнь 23-те, сессияның ийи дугаар хүнүнде, чугаалашкан айтырыг — дайын сөөлүнде үеле ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын катап тургузар болгаш хөгжүдер дугайы, хөй национал акы-дүңма депутаттар кончуг-ла сорук кирген чугаалажып, дыка хөй депутаттар санал-оналарын солушкан. Сессияның чапсар аразында депутаттар Орденуун Георгиевский Граповидный болгаш өске-даа чараш-чаагай залдарынга, буфеттеринге дыштанып, хөөрежип, танышып, базып турар бис.

Сессия тараанда, Тиилелгениң алдары болдуруп, бистин маадырлыг тиилекчи Кызыл Шеривистиң шериг баштыңнары, чаалажып турган шериглериң командылакчылары, маршалдар, генералдар — И. В. Сталин, К. Е. Ворошилов, С. М. Будённый, Г. К. Жуков, А. М. Василевский суглар баштаан хамык-ла полководчулар залдың спенизин доллур турупкан хамык акы-дүңма депутаттар ол полководчуларга алдар болдуруп, уралаан:

— Совет Эвилелиниң лениичи партиязынга алдар! Бистиң Совет чазаавыска алдар! Бистиң тиилеттирбес Чепсектиг Күштеривиске алдар! Маадырлыг совет улуска мөңге алдар, ура!—суг-суг дээн байырлыг кыйгырыгларны үзүктед чок чаңгыландыр салып тургулаан. Бо хамык маршалдарның, генералдарның муриуку одуруунуң дал ортузунда И. В. Сталин, К. Е. Ворошилов, Г. К. Жуков, С. М. Будённый олар саадан турган. Бис боларның мырыңай чыпшыр чанынга турган бис.

—Ах, үш-ле базым чер иргин ийин. Боларның эң буянныг холун барып тудуп, тыва чонуң байыр сөзүн барып бараалгадып көрген болзумза!—деп, Михаил Сувановч Кудажы буруңгаар дап берип каап тур. Бо төөгүлүг болгаш уттундурбас минутаны ынчангы депутаттар үргүлчү сактып чораан боорлар деп бодаар мен.

1945 ЧЫЛДЫҢ ИЮНЬ 24. Бис-даа кады турган депутатарывыс — Красноярскийниң, Хакасияның, Алтайның, Бурят, Якут болгаш Коми АССР-лериниң болгаш өске-даа черлериниң депутаттары-биле, шынзылгаларывысты көргүспүшаан, хайым чоп араазыбиле Кызыл шөлге чедип келдивис. Мавзолейниң ийи талазында индирде —депутаттар, чалаткаңнар, даштыкы аалчылар. Кызыл шөлдү шериг кезектери шыва алы берген, чаражын канчаар! Эрдениниң таптыг-ла 10 шакка 10 минута четпейн турда, Мавзолейниң индиринге тиилээн Совет Эвилелиниң партия күүне болгаш шериг баштыңчылары моорлап үнүп келди.

— Келди-ле!—деп, малчын депутат М. С. Кудажы өөрүшкүлүг алыргаш, мени шенектей каапты. Күчүлүг ура, чаңык дег адыш часкаашкыны Кызыл шөл туржук, бүгү чамбы-дипке чаңгыланы берген дег. Таптыг 10 шак турда, Спасский хаалгазындан Ада-чурттуң Улуг дайыпының маадыры Маршал Г. К. Жуков аскымнап турар чараш ак аълын мунупкан үне халдып келди. Аңаа уткуй Тиилелге парадының командылакчызы К. К. Рокоссовский база-ла шак ындыг ак аълтыг халдып бар чор.

Маршал парадты хүлээп алгаш, Мавзолейниң индиринге үнүп кээп, Тиилелге-биле чонга байыр чедирген соопда, Тиилелгениң шериг парады эгелээн. Көрбезимня-даа көрүп, көрек-чүрээм хөлзеп тур. Шүлүк одуруглары-даа төрүттүнүп кээп тур:

Москваның Кызыл шөлү
магаданчыг!
Парад диргээн, Тиилелгевис
байыллап тур.
Магачынны — фашистерни
базып тиилээн
Маадырлыг Кызыл Шериг
парады бо...
Башкы, соңгу Таңды, Сачн
аразында
Малчын тыва төлээлери
бистер база
Акы-дүңма маадырларның
парадынга
Араттарның байыр сөзүн
соңиеп тур бис.

Дайылдажып турган шериг кезектери фронт-фронтузунуң айы-биле эртип тургулаан. Көрүштүг-даа, сүрлүг-даа. Баштайгы кезектери эртип турда, шинелиниң хөрээнде орденнери чайынаан, даяңгыыштыг улгады берген кижи сорук кирип алгыра каапты:

—Бо-дур, бо-дур. Бистиң фронтувус! — дей каапкаш, карактарының бүлдеңээп чажын чодуп чоруй, уламчылады: —Бо Украинаның № 1 фронтузу-дур, бистиң тывалар аңаа тулчуп турган болдур ийин—диидир. Ол бистиң депутат Сергей Кузьмич Кочетов-дур. Кызыл шөлде индирге турган депутаттар болгаш чалатканнар хамааты дайынның болгаш Ада-чурттуң Улуг дайыннарының ол маадырынче «бо-даа берге кижи эвеспе!» дээнзиг көрүп келген. Бис Совет Тыванның депутаттары аңаа чоргаарланмас арга чок болдувус.

— Силерниң-биле бистиң Тываның арат чоннарының белээн чедирип чораан фронтувус —Украинаның бир дугаар фронтузунуң маадырлары бо-дур ыңар—деп, Салчак Калбакхөрекович малчын депутадывыс Михаил Сувановч Кудажыга чугаалады.

—Аа, бо-дур аа!—дивишаан, малчын канчаар-даа аажок хайныгып, муриунда улустуң бажын ажыр-ажыр харангылаан тур.

—Гвардейжи деп хүндүлүг, аттаны бистерге аңаа тывыскан-на болгай!—деп, даргa база хөй-аът кирген чугаалады.

— Ындыг-ындыг, Үгер-боолар октярынга «Тыва чоннуң өмүнээзиниден» деп бижигилээш, фашистерже боолдаа турдувус!

— Ындыг-ындыг малчын! Тиилелгевис ам бо-дур!

Шериг кезектери чаалажып турган фронт-фронту аайыбиле ынчаар дигиг-дигиг эртип-ле тур. Кырывыста— шүүргедекчи самолёттар, оон соопда маадырлыг Кызыл Шеригниң техниказы. Кайгамчыктыг «катюшалар»... Чер, дээр ана динмироор чүве.

ШЕРИГ ПАРАДЫ дооступ тууда, хамык-ла хурааттынган фашист туктарны Мавзолейнин дораынче чүс-чүс совет солдаттар октагылапкан. Парад доосту бергенде, ол октаттырган өртең, сазан, орбак-самдар фашист туктарны депутаттар барып көрдувус.

Л. ЧАДАМБА.
(Уланчылыг).

КАЯА, ЧҮҮ БОЛУРУЛ?

Хөгжүм-шиин театрынга Шариф Хусайновтуң «Аваның ак платьезин» деп шиидп 19 шакта эгелээр.

«Енисей» Культура бажыңынга

Аныяк көрүкчүдер театрының бот-тывынгыр артистериниң концерти 15 шакта эгелээр. Аңаа 19.30 шакта аныяктарның дыштанылга кежээзи болур.

«Колос» Культура бажыңынга

«Кажан-даа шуптувуска хөгүүт» деп озоннар кежээзи 12 шакта эгелээр.

«Совет Тываның 5 чылы» стадионга

Школачылар ортузунга чиик атлетикага республиканың бирги чери дээш маргылдаа 11 шакта эгелээр.

Гастелло аттыг парикга

«Урожай» эки тура спорт инитилелиниң бирги чери дээш стол теннизинге маргылдаа 10 шакта эгелээр.

Чайгы сезоннуң хагдыныышкыны, баг кагарынга парктың шаңналы дээш маргылдаа, массалыг озоннар бо-дур.

Дыштаныр хүн штавы.

ТВ

ОКТЯБРЬ 9-ТА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». Информастыг программа. 8.40 — Делегейниң улустарының уран чогаадылгазы. Музыка фольклору. ГДР. 9.10 — «Оттурукчу», 9.40 — «Совет Эвилелинге бараан боон тур мен!». 10.40 — Музыка программазы. «Эртенги почта». 11.10 — «Кадыкшыл». Эртем-шептерелдиг программа 11.55 — «Музыка киоскузу». 12.25 — «Совет Эвилелин дашпыкы аалчыларыңга көргөн». 12.40 — «Аңаа эвес концерт». ССРЭ-ниң улустуң артизи С. Образцовтуң удуртулгазы-биле Күрүпениң үлегерлиг Төп ойнаарактар театрының көргүзүү. 14.15 — Кедээниң шагы. 15.15 — Даарта кедээ ажыл-агый ажылдакчыларының хүнү. СЭКП ТК-ның кежигүнү, ССРЭ-ниң кедээ ажыл-агый министри В. К. Месяцтың чугаазы. 15.35 — Армян ССР-ниң алдарлыг артистери Р. болгаш К. Лисициннерниң күүселдезинде орус композиторлар романстары. 15.50 — «Спортлотонуң» 41-ги тиражы. 16.00 — «Кино аян-чоруктарының клуву». 17.00 — К. Целлерниң дөмей аттыг оперетазын өзүглаар «Күш садыгжызы» деп музыкалыг теле-шииниң баштайгы көргүзүү. 18.05 — «Делегей панорамазы». 18.50 — «Ынак-шаанын илереткени». Уран-чечен фильм. 1-ги, 2-ги сериялары. Оон соопда — Телемедээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

14.20 — «Тоолдуң аалчылары». «Өлген кадын-хаан болгаш чеди маадырлар дугайында тоол» болгаш «Алдын дагаважыгаш дугайында тоол». Мультфильмнер. 15.20 — Чурукчулар дугайында чугаа. РСФСР-ниң алдарлыг чурукчузу И. Обросов. 15.55 — «Юриканың аткан-дацнары». Хөй сериялыг уран-чечен телефильм. 1-ги серия. 17.05— Бистиң корреспондентилеристиң чугаалары. Дончулал. 17.35 — Кинопанорама. 19.05— Улуг Октябрьниң 65 чылынга уткуштур. «Бистиң дончу намдарывыс» 53-кү фильм. 1969-ку чыл». 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!», «Лукошко тоолчургулар-биле». 20.15 — «Кижи. Чер, Өртемчей». 21.00 — «Ye». Информастыг программа. 21.35—23.05 — «Шуптузуу дээш харылсалгалыг». Уран-чечен фильм.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

АГААР

Республикага көжүп турар булуттарлыг хүн болур. Хүндүс — харлыг чаъс чаар. Дүне чамдык районнарга 7—12 градус соор.

Хүндүс агаарның температуразы 8—13 градус чылыг болур.

Кызылга чаъс чагбас. Сонгу-барының угланышкынның хаттың күжү 5—10 метр чедер. Агаарның температуразы 11—13 градус чылыг болур.

Дүне — 7—9 градус соор.

КИНО

ОКТЯБРЬ 9-ТА

«НАЙЫРАЛ»: «Төрөлдери» 9.00, 11.00, 13.00, 15.00, 17.00, 19.00, 21.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Кино чыындызы» 9.30, «Ачам удавас зоп келир» 10.50, 12.30, «Аныяк кыс болгаш Гранд» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Чажыт ортулук» 10.00, «Күскү соната» 12.00, 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

Совет мөзүг-шынар

ЧЕРНИҢ ЧЕРИНГЕ ЧААСКААН

Ноябрь 3. Алдыгы хүн чоруп тур бис. Орук үрелген, машина тыртпастаан. Бисти дилеп турар дээрзинге бүзүреп чор бис. Чемни камнаар дишкеш, бөгүн боостаже борбак чүве ажырбадывыс.

Ноябрь 4. Арткан эътти дус чок сугга хайындыргаш, үлежип алдывыс. Болодя чорупту. Аңаа шаптыктавас дээш кады чоруурундан ойталадым. Маңаар деп бодап алдым.

Ноябрь 6. Чаашкын хондур кутту. Канчап маңаа чедип келгенивисти тайылбырлап көрейн. Октябрьның туманныг 28-зинин хүнүнде үнгеш, Ада ийи кижи оң талада — Солёная, солагай талада — Берчогур деп тайылбырлады. Солёнаяже чоруптувус. Беш километр эртип чорувуста ажжок чайыктап эгелээн. Эртенинде туман дүшкен. Туманныгда ийи хондур халыттывыс. Хөлүн эрттир ырай бергенивисти аңаа бергенде билип кагдывыс. Чолаачыга дедир зоптерин сүмеледи.м. Мээн сүмем орайтаан — бепзин төнген. Володя чоонку суурдан трактор экизор дээш чорупкан. Ол-ла.

Ноябрь 12. Соок киткээп. Володяның келир үези эрткен. Ховула өлгени ол боор. Ону сонгу таладан дилеңер. Дүүп бөргүү дыка чооктан метеостанцияга келдивис. Аңаа ийи кижи оң талада — Солёная, солагай талада — Берчогур деп тайылбырлады. Солёнаяже чоруптувус. Беш километр эртип чорувуста ажжок чайыктап эгелээн. Эртенинде туман дүшкен. Туманныгда ийи хондур халыттывыс. Хөлүн эрттир ырай бергенивисти аңаа бергенде билип кагдывыс. Чолаачыга дедир зоптерин сүмеледи.м. Мээн сүмем орайтаан — бепзин төнген. Володя чоонку суурдан трактор экизор дээш чорупкан. Ол-ла.

Ноябрь 12. Соок киткээп. Володяның келир үези эрткен. Ховула өлгени ол боор. Ону сонгу таладан дилеңер. Дүүп бөргүү дыка чооктан көрдүм. Чылганып турду. Кабина иштинче кайыын кирип шыдаарыл ол. Буттарым доңарындан ук аргып алырын шиитпирледим.

Ноябрь 15. Өлүмүң маңап чыдарының орнунга ону дургедедир азы дириг үнер дээш демисежир херек. Үнүгр казып алыр бодай бердим, чылыг-ла болгай. Хеп бар, чем чок. Робинзон Крузо менден дээре байдалга турган: ол боолуг, а менде бижек безин чок. Оон ортулуу чылыг, а мында соок.

Ноябрь 17. Карактарым көрүп, кулактарым дыннап-ла турза, кижилериңг чедип калирин маңап алыр мен. Чер казар ажылымны доозуп тур мен. Кайыын чем тыварыл? Рогатка кылып алза чүл? Дүүп өрге үнүгүү каскаш, аңаа чедип чадаштым—ханызы хөлчок болду. Кижилерни сактырымны!

Ноябрь 19. Чээрби бирги хүн. Дүүп саңаашкыннар кылдым: эвээш дизе-ле тозан хонук шыдажыр ужурлуг мен. Арткан эътти он дөрт неделяга хуваадым. Бир неделяда-ла 20 грамм эът чиир болдум. Бөгүн оттаан киристим. Ногаан сиген чидим.

Ноябрь 25. Чээрби чедиги хүн. Бөгүн ужудукчулар мени элезининг ховудан тып алдылар. Дириг чыдырымда. Ноябрь чээрби аады мээң ийиги төрүттүнген хүнүм болур.

Совет мөзүг-шынар

ТУРА ХАЛЫ, ОГЛУМ

Чечен чугаа

Баар чернивис ырак болгай. Изиг шайдан ижип, чемненнин алгаш, чортуп ораалы— деп, ачам далаштырып кагды...

Ачамдан «Тура халы, оглум» деп эргеледдиг, чымчак сөстү бичиимде та чеже катап дыңнадым мйнаан.

1942 чыл. Ада-чурттуң Улуг дайынының кадыг-дошкун үези турган. Кын адактаныл, хар черден союлгалаак. Ол үеде ачам дерги садыы эргелекчилевишаан, чоңга солун, сеткүүл тарадып, делегей байдалы тайылбырлаар чугула хүлээлгелиг турган. Эртен эрте-ле чаңгыс доруг аъдывыска ушкажыпкаш, аалдар кезип чортуп чоруп каар бис.

Шай, таакпы, чигир, пөстаавы аймаа, еске-даа «чүгүрүк» барааннарны элик кежи таалынывыска доллдур дыгаш, аъдывыска арта каап алыр бис. Солуннарны ааданга ораагаш, меңээ чүктедиптерге, бедиктенгеш эзеңгиден тептинип чорумда-ла, ачам хартыганың кашпагайы-биле мени аттың хокпалдайынче үндур тыртып алыр. Оон-на халаадынчыг аян-чоруувус эгелээр.

Бир-ле эртен ынчаар аттанып турган бис. Эртенги серинн салгынга сетиил-сагыш чайгаар хайныгып кээп, үйгум чаштай хона берди. Хөлгевис кырган-даа болза, саяктай аарак кылаштаар, шыырак, чаап-даа аът чүве. Каргы хемниң кара суу кыштың соогунда бевин доңар эвес, чүгле эриктеринде дош чаактапы берген кажарандайнып бусталып чыдыр. Хемни кежип алгаш, Бичө-Дөргүнү өрү чоктаап, ийи талазында дүндүгүр чадым хаяларга бүзээлеткен кашпал иштинде үш өгге чоокшулап келдивис. Бисти — артынчактыг, ышкашып, дораан-на солун, сеткүүлүн ажып көре бердилер. Бистер ачам-биле ам дараазында барып ужуражыр, амыр-менди солчур номчукчуларывысче аъттаныпты-выс...

Кыштың соогунда-даа, чайның изинде-даа ачамны эдерип чораап, амыдыралды көрүп, чаа-чаа түүлдерни билип ап, карак чыгып, шору эр боон өөүп доругуп келген мен. А хөөкүй ачам ол-ла ажылын бир-ле катап чаасканн кылып чораап, халапты шуурганга таварышкап, оон үш-дөрт хондур азып келгеш, дегдирип аараап шыдашпайн барган. Ынчалза-даа өскүзүмден өлбээн мен. Чону—чоорган, хөйү — хөйлең. Өрек-дөмек болур чонум араазынче шымныгып кире берген мен.

Мени кара чажымдан эдертип чораап, кадыг-бергеге дадыктырып, караамны чырыдып каан ачамның үлегерн халас барбаан. Школага-даа, институтка-даа өөренип чораап, яңзы-бүрү аймансөөк эш-өөр-биле бижиг найыралдың ачы-дузазын көрген мен. А чурттагламда аңне кол чүве—эртем-билигже, улуг амыдыралче түткүлдүң отчугажын кывыскан кижи—ачам. Оон шуурган удур түткүп орар эрес-дидимн, шыдамык мага-боду караамда көстүп, а чашкы шаамда-ла: «тура халы, оглум» дээр эргеледдиг, чылыг-чымчак сөзү ам-даа кулаамда дыңналып чоруур.

С. БАРЫШКЫН.

ЧАРЛАЛ

Тыва АССР-ниң Чоннуң амыдырал хандырылга министерствозу (Кызыл хоорай, Горная кудумчузу, бажың № 1 «а») 1982 чылдың октябрь 15-ке чедир РСФСР-ниң Амыдырал хандырылга министерствозунуң Москвада технологтуг институдунуң болгаш 1982 чылдың ноябрь 5-ке чедир Ыракку Чөөн чүктүң амыдырал хандырылганың технологтуг институдунуң белеткел салбырларынга өөренирин күзээннериниң документилерин хүлээп алырын чарлап турар.

Дооскан ортумак эртемнег болгаш чаңгыс бүдүрүлге черинге соөлгү чыл иштинде үзүлбээн ажыл стажтыг мурнакчы ажылчыннарны институттарның белеткел салбырларынга хүлээп алыр.

Документилерни долдуңарын болгаш мергежилиниң дугайында айтырыгны үстүнде айыттынган адрестиг Тыва АССР-ниң Чоннуң амыдырал хандырылга министерствозундан билип алыр.

Соок келген, арылар өөнче кирген.

Билип көэримге-ле мени улус «дергин оол» дижир. Авам хензиимде-ле чок, ынчангаш чавыт куу бажыңга бистиң чанывыска дүне, хүндүс-даа эртинер кижи—чүгле ачам. Мен чүгле ачамны эдерер, аъттыг, чадаг-даа чоруур болза, оон чыда калбас мен. Ачам ужук сөөртккен ине-ле, мени аътка үшкарыпдаа алган чоруур-ла, чадаг чүктеп-даа алган чоруур-ла. Ынчаар-ла «дергин» деп шола атка чединген мен.

—Черле ындыг чаңым-биле, эртежик оттуп келдим. Ачам чаап доруг аъдын эзертеп орукче белеткенин алган, шайын чылдын, таалының иштеп олур.

—Че, эзеп-херлип чыпса, оглум, дүрген тура халы.